

Hugtakið samvirkni í heimspeki Deweys

Hafþór Guðjónsson

► Abstract   ► Um höfund   ► About the author   ► Heimildir

Grein þessi beinir athyglinni að hugtakinu transaction í heimspeki Deweys. Hugtakið, sem ég kys að kalla *samvirkni*, virðist undirliggjandi í heimspeki Deweys nánast frá upphafi en hann tekur það ekki til skipulegrar athugunar fyrr en undir lok ævi sinnar í bókinni *Knowing and the Known* sem hann skrifaði í samstarfi við Arthur F. Bentley og var gefin út árið 1949. Af þeirri umfjöllun má ráða að samvirkni er lykilhugtak hjá Dewey í þeim mæli að réttlætanlegt er að tala um heimspeki Deweys sem heimspeki samvirkni. Í viðleitni til að skilja þetta hugtak rýni ég í *Knowing and the Known* en styðst líka við nýlegar bækur eftir Dewey-sérfræðinga sem eiga það sammerkt að leggja áherslu á samvirknihugtakið og nota það til að skerpa á heimspeki Deweys svo hún megi gagnast betur nútímanum. Heimspeki Deweys má skoða sem svar hans við tvíhyggju Descartes sem skiptir heiminum í tvær „deildir“; mannshugann annars vegar og heiminn þar fyrir utan hins vegar. Með samvirknihugtakið að vopni rýfur Dewey þessa deildaskiptingu með þeim afleiðingum að maðurinn hættir að vera áhorfandi að „heiminum þarna úti“, en verður í staðinn hluti af og virkur þátttakandi í þeim eina heimi sem er. Ný tilverusýn verður til.

Efnisorð: Samvirkni, einvirkni, víxlvirkni, tvíhyggja, verkhyggja

Formáli

Verkhyggja John Deweys hefur vafalaust haft mikil áhrif á hugsun manna um menntun og skólastarf. Hitt blasir þó líka við að hugmyndir hans hafa stundum átt erfitt uppdráttar og ekki náð sem skyldi að festa rætur í skólastarfi. Þar kemur einkum tvennt til, að mínu mati; annars vegar rótgróin viðhorf til náms sem kenna okkur að líta á nemendur sem viðtakendur, hins vegar takmarkaður skilningur á heimspeki Deweys, sem er bæði djúp og í andstöðu við ríkjandi heimspekihefðir og þá sérstaklega tvíhyggju af ýmsu tagi sem rekja má allt til Platons en þó sérstaklega Descartes og hefur sett mark sitt bæði á fræðilegar og alþýðlegar hugmyndir um skólastarf, nám og kennslu. Á undanförunum árum hafa komið út nokkrar bækur sem leitast við að taka á þessum vanda og, um leið, endurskoða Dewey með tilliti til samtímans með því að skerpa á grundvallaratriðum í heimspeki hans, nokkuð sem er auðveldara nú en áður vegna nýlegrar heildarútgáfu á verkum hans: *Collected Works*¹. Áberandi í þessari nýskoðun á Dewey er hugtakið transaction, sem virðist undirliggjandi í hugsun Deweys frá fyrstu tíð en öðlast ekki fræðilega festu fyrr en undir lok starfsævi hans. Í bók sem Dewey og Arthur F. Bentley skrifuðu saman og kom út árið 1949 undir heitinu *Knowing and the Known* er hugtakið transaction eða *samvirkni*² eins og ég kalla það útskýrt með ýmsum hætti, meðal annars með hliðsjón af hugtökunum „selfaction“ og „interaction“ sem ég þýði sem *einvirkni* og *víxlvirkni*. Nútíma sálfræðikenningar sem einblína á mannshugann sem einangrad fyrirbæri markast af einvirknihugtakinu meðan félagsmenningarlegar kenningar sem leggja áherslu á samspil manna og athafnir styðjast við víxlvirknihugtakið. Samvirknihugtak Deweys teygir sig lengra, horfir til þess hvernig fyrirbæri og atburðir sem við fyrstu athugun virðast ótengdir „virka saman“, tengjast *virknilega* (e. functionally), til dæmis lungu annars vegar og plöntur sem framleiða súrefni hins vegar;

hugtakið hjálpar manni jafnvel að tengja saman það sem heimspekingar fyrri alda, með Platon og Descartes í fararbroddi, slitu í sundur, til dæmis *mann* og *heim* eða *líkama* og *hug*. Í þessari grein reyni ég að gera samvirknihugtakinu nokkur skil – með þá von í brjósti að umfjöllun mín megi gagnast lesandanum til skilnings á samvirknihugtakinu og þá um leið til dýpri skilnings á verkhyggju Deweys því samvirknihugtakið er lykilhugtak í fræðasmíð hans.

Inngangur

Árið 1909 hélt Dewey fyrirlestur við Columbia-háskóla í New York þar sem hann fjallaði um áhrif Darwins á heimspeki. Hann byrjaði með eftirfarandi orðum:

Að útgáfa *Uppruna tegundanna* markaði þáttaskil í þróun náttúruvísindanna er flestum nú ljóst. Hins vegar hafa menn ekki fyllilega áttað sig á því hvílík hugsunarbýlting er fólgin í að tengja saman orðin uppruni og tegund. Heimspekilegar hugmyndir um náttúru og þekkingu sem höfðu verið ríkjandi um tvö þúsund ára skeið, hugmyndir sem höfðu hertekið huga fólks, byggðu á þeirri grundvallarsýn á heiminn að þar væri allt fast mótað og frágengið og að allt tal um breytingar og uppruna bæri merki veikleika og óraunsæis. Með því að hrófla við hugmyndinni um heilaga ritningu og óbreytanleika tilverunnar, um form sem tekin voru til marks um festu og fullkomnun, innleiddi *Uppruni tegundanna* nýjan hugsunarhátt sem átti eftir að gerbreyta grunnstoðum þekkingar og þar með afstöðu manna til siðferðis, stjórnmála og trúarbragða. (Dewey, 1910/2016, bls. 1)

Ætla má að Dewey hafi mælt þessi orð af sannfæringu og talsverðum þunga því hann hafði, á þessum tímamarki, hafist handa við að þróa heimspeki sem grundvallaðist öðru fremur á þróunarkenningu Darwins. Garrison, Neubert og Reich (2012) undirstrika þetta í bók sinni, *John Dewey's Philosophy of Education. An Introduction and Recontextualization for our Times*:

Skilningur Deweys á þróunarkenningu Darwins gerir honum kleift að sjá að líffræðileg grundvallaratriði eiga líka við um einstaklingsbundnar venjur, mannhugann, sjálfíð, siðvenjur, rökfræðileg form (hugtök, hugmyndir, o.s.frv.) og gildi. Það sem endurnýjast ekki mun eyðast. Kenning Deweys um endurnýjun er af líffræðilegri rót. Því miður lítur út fyrir að margur fræðimaðurinn hafi ekki áttað sig á þessu. (bls. 47)

Ég tók þetta til mín. Ég hafði ekki áttað mig almennilega á þessum sterka líffræðilega þræði í heimspeki Deweys. Í kjölfarið fór ég að viðað mér fleiri nýlegum bókum um Dewey, til dæmis *John Dewey: Science for a Changing World* eftir Svend Brinkmann og *Pragmatism and Educational Research* eftir Gert Biesta og Nicholas C. Burbules, og varð þá ljóst að það voru fleiri þræðir í heimspeki Deweys sem ég hafði ekki áttað mig á – en ég er víst ekki einn um slík glöp. Ólafur Páll Jónsson (2010) bendir á að hugmyndir Deweys hafa oft verið misskildar, jafnvel rangtúlkaðar og að þetta megi að nokkru leyti rekja til þess að orðfæri hans er ekki alltaf skýrt. Fleira kemur þó til að mínu mati, til dæmis tilhneiging okkar að snúa upp á hugmyndir fræðimanna þannig að þær falli að hugmyndum sem við höfum áður ræktað með okkur eða þegið af því samfélagi og þeirri menningu sem hefur fósttrað okkur. Heimspeki Deweys er „jarðbundin“. Þar sem aðrir heimspekingar horfa til himins eða inn á við, í sálardjúpin, lítur Dewey til hversdagslegra athafna fólks, hvað það sýslar með og hvernig, venja sem það temur í sér og, ekki síst, reynslu – og við könnumst svo vel við þetta. Hvað skiptir meira máli en reynsla? Erum við ekki frekar vanaföst? Lærum við ekki yfirleitt best með því að *gera* hluti? Tendruð af þessum jarðbundna heimspekingi förum við svo að rýna í verk hans en lendum þá ósjaldan í erfiðleikum. Svo var að minnsta kosti með mig þegar ég tók til við að lesa *Democracy and Education*, eitt af hans mikilvægustu verkum að margra mati. Ég var þá kominn í doktorsnám og ákveðinn í að taka svoltið til í eigin ranni í þeirri von að skerpa hugmyndir mínar um menntun, nám og kennslu. Ég vænti þess að *Democracy and Education* kæmi mér að góðum notum. Það gekk ekki eftir, ekki til að byrja með. Ég átti satt best að segja erfitt með að skilja textann, fannst hann framandi, á köflum að minnsta kosti. Þegar ég fór að rýna í skrif annarra heimspekinga um Dewey, til dæmis skrif Gunnars Ragnarssonar og Richard Rorty, varð mér ljóst af hverju ég átti í þessu basli með Dewey: Ég var fastur í viðjum Descartes. Hvernig við upplifum

texta markast af því hvernig við erum innréttuð, af hugmyndum sem við höfum tekið í arf, til dæmis hugmyndum um manninn og tengsl manns og heims. Í hartnær 400 ár hefur sú hugmynd verið ríkjandi í vestrænum heimi að tilveran skiptist í tvær „deildir“ eða frumverundir, innri deild og ytri, anda og efni, sálina eða mannshugann annars vegar, heiminn þarna úti hins vegar, líkama okkar þar með talinn. Þessa tvískiptingu eða *tvíhyggju* má rekja allt aftur til Platons en verður hvað skýrust í meðförum René Descartes (1596–1650). Anthony Kenny, mikilvirkur heimspekingur og höfundur bókar um Descartes, hrósar honum fyrir að setja fram flóknar heimspekikennningar á gagnorðan hátt og í svo stuttu máli að vel megi koma meginhugmyndum hans fyrir aftan á póstkorti. Samt voru þær „svo byltingarkenndar að þær breyttu gangi heimspekinnar um aldir“ skrifar Kenny og bætir við:

Vildi maður skrifa meginhugmyndir Descartes aftan á póstkort þyrfti hann aðeins tvær setningar: Maðurinn er hugsandi andi; efnið er rúmtak á hreyfingu. Allt í kerfi Descartes á að skýra út frá þessari tvískiptingu í anda og efni. Já, það er einmitt Descartes að þakka að við hugsum um anda og efni sem hinar tvær miklu „deildir“ heimsins sem við búum í og sem útiloka hvor aðra og eru í sameiningu tæmandi. (Kenny, 1987/1997, bls. 31)

Kenny bendir á að þótt ýmsir heimspekingar (til dæmis Wittgenstein) hafi hrakið hugmynd Descartes um mannshugann, „lífir hún enn góðu lífi meðal menntaðra manna á Vesturlöndum sem ekki eru atvinnuheimspekingar“. Þannig var um mig. Ég var fastur í tvíhyggju Descartes. Dewey, aftur á móti, skrifaði sig frá þessari tvíhyggju og mótaði, í samstarfi við William James og Georg H. Mead, nýja tegund heimspeki þar sem þróunarkenning Darwins og raunvísindaleg hugsun (tilraunahyggja) gegna lykilhlutverki, nefnd ýmsum nöfnum gegnum tíðina en þó helst kennd við *pragmatisma*. Gunnar Ragnarsson (2000) notar orðið *verkhyggju* og finnst það vel við hæfi því það „ná[í] best þeirri grundvallarhugsun [hjá Dewey] að maðurinn sé fyrst og fremst athafnvera“ (bls. 27, neðanmálgrein 23). Gunnar skrifar:

Grundvallarviðhorf þessarar heimspeki er að maðurinn sé fyrst og fremst virk og starfandi vera sem eigi rætur að rekja til náttúrunnar eins og aðrar lífverur á jörðinni. Hún hafnar öllum yfirnáttúrulegum skýringum á uppruna mannsins. Þess vegna er náttúruhyggja snar þáttur verkhyggjunnar. Dewey er eindreginn náttúruhyggjumaður. Náttúran umlykur allt og enginn „veruleiki“ er til „handan“ hennar. (bls. 28)

Gunnar kom mér á sporið, hjálpaði mér að losa mig úr viðjum Descartes. Í kjölfarið skrifaði ég grein í *Netlu* með yfirskriftinni „Hvert stefnir? Hvað fór úrskeiðis? Hugleiðing um þekkingu og skólastarf“. Eins og greina má af yfirskriftinni er mér mikið niðri fyrir. Ég held fram þeirri skoðun að skólastarf á Íslandi hafi „lokast inni í einhverju „mælingavafstri“ og „þekkingarítroðslu“ þar sem „þekking er álitin vera eins og hver önnur vara sem þú færð í skiptum fyrir (a) að vera hlýðinn og þegja eða (b) peninga“. Ég bæti við að betra væri að halla sér að Dewey og hugsa um þekkingu sem

afl sem gerir okkur fært að taka virkan þátt í því samfélagi sem er á ábyrgð okkar allra. Þekking, sönn og haldbær, verður til við athafnir og í samstarfi. Þekking, sönn og haldbær, er eitthvað sem býr með okkur og í okkur sjálfum og teygir sig út í hverja taug og hvern vöðva og birtist með hvað skýrustum hætti í verki sem maður hefur vald á. (Hafþór Guðjónsson, 2002a, leturbreytingar upprunalegar)

Þessi tilvísun gefur áhugaverða vísbendingu: Þegar maður skrifar sig frá Descartes í áttina að Darwin breytist „allt“. Gömul orð öðlast nýja merkingu, til dæmis orðið „þekking“ sem verður *afl* frekar en safn þekkingaratriða eða staðreynda. Það sem áður var sundur skilið sameinast, til dæmis hugur og líkami, lífvera og umhverfi. Mannshugur Descartes gufar upp og um leið hugmyndin um manninn sem áhorfanda því hann er ekki lengur persóna í einhvers konar leikhúsi hugans, sífellt að rýna í hugmyndir sem birtast á sviðinu og velta því fyrir sér hverjar gefi sanna mynd af heiminum þarna úti og hverjar ekki. Maðurinn hættir að vera áhorfandi en verður í staðinn þátttakandi og gerandi, óhjákvæmilega því hann er í grunninn sívirk lífvera rétt eins og aðrar lífverur og, öfugt við það sem Descartes hélt fram, í nánum tengslum við umhverfi sitt. Gunnar Ragnarsson (2000) skrifar:

Maðurinn þarfað berjast fyrir lífi sínu á jörðinni eins og aðrar lífverur og í þeirri baráttu skiptir umhverfið miklu máli. Þess vegna er „umhverfi“ lykilhugtak hjá verkhyggjuheimspekingum. Lífvera og umhverfi er óaðskiljanleg hugtakatvennd. [Verkhyggjusinnar] skoða manninn alltaf í einhverju umhverfi, náttúrulegu eða félagslegu og manngerðu, og eru *samspilið og samskiptin við umhverfið grundvallaratriði hjá þeim*. (bls. 28; leturbreyting mín)

Ég skáletra þessi síðustu orð í tilvísuninni vegna þess að ég tel að þau bendi á kjarnann eða miðjuna í þeirri heimspeki sem Dewey átti drjúgan þátt í að móta og við köllum verkhyggju. „Gamla miðjan var hugurinn ... nýja miðjan linnulausar víxlverkanir“ segir Dewey á einum stað (Biesta og Burbules, 2003, loc. 219) og er þá að tala um margvíslegar víxlverkanir manns og umhverfis. Þarna notar Dewey orðið „interaction(s)“ en þróar hugmyndina áfram í seinni verkum og kys þá að tala um „transaction“ sem er dýpra hugtak og yfirgrípsmeira en „interactions“ segja Garrison, Neubert og Reich (2012) og bæta við:

Í skrifum Deweys, sérstaklega seinni verkum hans, má greina mikilvæga þróun víxlvirkni-hugmyndarinnar í áttina að hugmyndinni um samvirkni. Hann notar orðið samvirkni (e. transaction) einstöku sinnum í fyrri skrifum en tekur það ekki til kerfisbundinnar skoðunar fyrr en undir lokin. Samvirkni verður fyrir honum heiti á langtímaáhrifum víxlvirkni og felur í sér þá hugmynd að víxlvirkniferlið sé linnulaust hringferli. (bls. 33)

Sem fyrr segir beinist athygli mín í þessari grein að hugtakinu samvirkni (e. transaction). Því verða tæplega gerð viðunandi skil án þess að horfa í „stóru myndina“, þ.e. myndina sem orðið verkhyggja vísar til.

Verkhyggja

Verkhyggja er ákveðinn skóli eða hreyfing sem verður til í Bandaríkjunum undir lok 19. aldar, að miklu leyti í gegnum skrif þriggja bandarískra hugsuða; náttúruvísindamannsins og heimspekingsins Charles Sanders Peirce (1839–1914), sálfræðingsins og heimspekingsins William James (1842–1910) og heimspekingsins, sálfræðingsins og menntunarfræðingsins John Dewey (1859–1952). Að auki má nefna sálfræðinginn og heimspekinginn Georg Herbert Mead (1863–1931) og heimspekinginn Clarence Irving Lewis (1883–1964) sem lögðu sitt af mörkum við tilurð verkhyggju.

Verkhyggja er ekki, frekar en aðrar heimspekihefðir, einangrað fyrirbæri. Verkhyggjumennirnir sem hér hafa verið nefndir til sögunnar voru allir undir sterkum áhrifum frá evrópski heimspeki. Peirce sökkta sér í heimspeki Immanuel Kants og það gerði Dewey líka til að byrja með, skrifaði doktorsverkefni um heimspeki Kants (nú glatað) en sneri sér síðan að Hegel og fullyrðir sjálfur að Hegel hafi haft varanleg áhrif á hugsun sína (Biesta og Burbules, 2003, loc. 128). Hvorki Peirce né Dewey sóttu evrópska háskóla. Það gerðu James og Mead hins vegar, enda algengt á þessum tíma að bandarískir fræðimenn færu til Evrópu að afla sér þekkingar.

Þó að verkhyggja eigi rætur í vestrænni heimspekihefð greinir hún sig frá henni með áherslu á nútíma náttúruvísindi (Biesta og Burbules, 2003, loc. 130). Dewey leit til dæmis á vísindalegar aðferðir sem fyrirmynd almennrar þekkingarleitar og Peirce kvaðst vera „gagntekinn af anda eðlisvísinda“, nokkuð sem leiðir hann til að kjarna þekkingarfræðilega afstöðu sína með svofelldum hætti:

Lítum til þeirra praktísku áhrifa sem hluturinn getur mögulega haft. Skilningur okkar á þessum áhrifum er um leið skilningur okkar á hlutnum. (Peirce, 1955, bls. 31; Biesta og Burbules, 2003, loc. 140³).

Skilningur á hlut liggur í *áhrifum hans eða afleiðingum*. Þegar við segjum að hlutur sér harður merkir það í raun ekki annað en það að hann verði ekki skrapaður með mörgum öðrum hlutum. Enska orðið „pragmatism“ hnígur að sama brunn. William James (1906/1997, bls. 3866) bendir á að orðið

3 „loc.“ er skammstöfun fyrir location sem virðist algengt tilvísunarorð í rafrænum fræðibókum um þessar mundir og kemur þá í staðinn fyrir blaðsíðu eða „bls.“ v 2. Mér finnst orðið samvirkni hæfa vel þeirri hugsun sem verður æ sterkari hjá Dewey, þegar liður á ferlinn, að maður (lífvera) og umhverfi séu (ein) virknileg (functional) heild þar sem allt er á hreyfingu og allt virkar saman og þróast saman (co-evolves).

sé dregið af grísku orði, pragma (πραγμα), sem merkir verk eða athöfn (e. action) og að ensku orðin „practice“ og „practical“ séu af sömu rót. Grunnhugmynd verkhyggju er einfaldlega „látum á það reyna“ þar sem „það“ er hugmynd sem aðilar málsins telja (með góðum rökum) að sé þess virði að prófa í verki. Hvernig hún reynist er mælikvarði á *gildi* hennar, hvort hún sé í *raun* góð hugmynd eður ei. Hér blasir við andóf verkhyggju gegn svonefndri *bjarghyggju* (e. foundationalism) sem hefur sett sterkan svip á aðrar heimspekihefðir. Bjarghyggja felur í sér þá sýn að þekking, eigi hún að kallast trúverðug, verði að byggja á traustum undirstöðum (bjargi frekar en sandi), óhagganlegum grunnatriðum, einhverju sem ekki er hægt að efast um. Descartes komst að þeirri niðurstöðu að vitneskjan eða vitundin um eigin efasemdir um allt mögulegt og þar með eigin hugsun væri hin eina sanna undirstaða: *Cogito, ergo sum*. Ég hugsa, þess vegna er ég til (Descartes, 1637/1998). Frá þessum upphafspunkti leiddi hann út aðra þekkingu. Hann hafði fundið hið eina sanna bjarg. Verkhyggjumenn lögðust gegn slíkum „bjargráðum“ en tefldu í staðinn fram athöfninni (e. action), ekki sem bjargi eða undirstöðu þekkingar heldur sem *viðmiðun* (e. reference): Gildi hugmynda liggur í *gagnsemi* hennar, hvort hún kemur okkur að gagni í þeim verkefnum sem við tökum að okkur og hvort hún nýtist okkur til að bæta heiminn. Hvort hún er góð (eða slæm) og hversu góð hún er verðum við að meta í sameiningu að genginni athugun og fenginni reynslu.

Úr viðjum Descartes – með hjálp Darwins

Descartes leit á manninn sem hugsandi anda sem væri innilokaður í sérstakri „deild“, mannshuganum, önnum kafinn að móta sér hugmyndir um „hina deildina“, heiminn þarna úti, líkamann þar með talinn. Anthony Kenny (1987/1997, bls. 37) fullyrðir að hugmyndin lifi enn góðu lífi meðal menntafólks á Vesturlöndum. Shotter (2016, bls. 28) tekur í sama streng; bendir á að tvíhyggjuhugmyndir fyrri alda og þá sérstaklega tvíhyggja Descartes um líkama og hug hafi skotið rótum í tungumálinu og þannig orðið hluti af svokallaðri „heilbrigðri skynsemi“ og um leið sjálfsögð sannindi.

Richard Rorty (1999) er sama sinnis og telur að eitt brýnasta verkefni verkhyggjusinna sé að losa sig úr viðjum Descartes og sporgöngumanna hans og móta í staðinn heimspeki sem byggir á þróunarkenningu Darwins:

Verkhyggjusinnar vonast til að geta sagt skilið við þá mynd sem, með orðum Wittgensteins, hefur „haldið okkur í heljargreipum“, myndina sem Descartes og Locke bjuggu til af mannshuganum sem reynir án afláts að tengjast heiminum utan við hann sjálfan. Verkhyggjusinnar byggja á Darwin og skoða mennina sem dýr sem reyna hvað þau geta að ráða við umhverfi sitt og þróa verkfæri sem auðvelda þeim að upplifa meiri ánægju og minni sársauka. Orð eru á meðal þeirra verkfæra sem þessi gáfuðu dýr hafa þróað. Verkfæri geta með engu móti slitið okkur úr tengslum við veruleikann. Hvort sem um er að ræða hamar eða byssu eða skoðun eða yfirlýsingu þá er verkfæranotkun alltaf hluti af víxlverkunum lífveru við umhverfi sitt. (bls. xxii)

Þessi orð Rorty gefa góða hugmynd um þá byltingarkenndu sýn á tengsl manns og heims sem verkhyggjusinnar standa fyrir: Hættum að hugsa um manninn sem hugveru lokaða inni í sérstökum heimi í eilífu streði að teikna upp (e. represent) heiminn þar fyrir utan og byrjum í staðinn að hugsa um manninn sem lífveru sem er í stöðugri víxlverkun við umhverfi sitt; lífveru sem þróar smám saman ýmis verkfæri (e. tools) til að ná betri tökum á heiminum, til að mynda hamar og tölvur en líka orð og önnur ták.

Það var einmitt þetta sem Dewey sá fyrir sér þegar hann hélt fyrirlesturinn við Columbia-háskóla árið 1909 um áhrif Darwins á heimspeki sem ég vitnaði til í byrjun inngangsins og endurbirti hér að hluta:

Með því að hrófla við hugmyndinni um heilaga ritningu og óbreytanleika tilverunnar, um form sem tekin voru til marks um festu og fullkomnun innleiddi *Uppruni tegundanna* nýjan hugsunarhátt sem átti eftir að gerbreyta grunnstöðum þekkingar og um leið afstöðu manna til siðferðis, stjórnmála og trúarbragða. (Dewey, 1910/2016, bls. 1)

Þarna kallar Dewey eftir því að menn hugsi málin upp á nýtt. Um aldir höfðu heimspekingar gengið út frá því sem gefnu að heimurinn væri í föstum skorðum, hannaður af æðri máttarvöldum, og að það væri verkefni heimspekinga að skyggjast á bak við tjöldin, ráða í hinar guðlegu hugmyndir, komast að því hvernig heimurinn væri í raun og veru og hvernig mætti öðlast sanna og áreiðanlega þekkingu um eðli hans. Með Darwin hrynja slíkar skýjaborgir og allt verður breytingum undirorpið. Það sem áður var fyrir fram gefið eða meðfætt *verður nú til* í víxlverkunum manns og heims og manna í millum, ekki síst í gegnum samskipti fólks, eins og Biesta (2010) bendir á í umfjöllun um heimspeki Deweys:

Þegar Dewey hóf [kafli 5 í *Experience and Nature*] með því að lýsa því yfir að „samskipti væru dásamlegust allra fyrirbæra“ (Dewey, 1981, bls. 166), þá var það ekki vegna þess að hann hefði dottið niður á nýtt viðfangsefni að gæla við heldur var ástæðan sú að hann hafði komist að þeirri niðurstöðu að mannshugurinn, vitundin, hugsunin, huglægni, merking, greind, tungumál, skynsemi, rök, ályktanir og sannleikur – allt það sem heimspekingar fyrri alda höfðu talið vera hluta af náttúru mannsins – yrði til í gegnum samskipti. (bls. 3)

Lesandinn hefur væntanlega veitt því athygli að mannshugurinn er meðal þess sem Dewey ætlar að verði til í gegnum samskipti; og andur kannski léttar þegar hann sér orðið í þessari upptalningu vegna þess að hann var farinn að halda að mannshugurinn hefði gúfað upp í meðförum Deweys. Svo er ekki. Hann *verður til* (e. emerges), líkt og flest annað sem við teljum til sérkenna mannlegrar tilveru. Skyldi engan undra. Þegar við hættum að skoða manninn sem hugveru í einangrun frá heiminum þarna úti en byrjum að skoða hann sem *lífveru* í stöðugu samspili við þennan heim verður flest með öðrum hætti en hefðin býður og ný tegund heimspeki í fæðingu.

Lífvera á allt sitt undir „góðum samskiptum“ eða *samvirkni* við sitt umhverfi til að viðhalda eðlilegri líkamsstarfsemi og skapar stöðugt ný form (e. structures) og nýja virknihætti (e. functions) svo hún megi lifa og dafna. Dewey mótar heimspeki sína mikið til á þessum darwinska grunni; með þeim afleiðingum sem Biesta ýjar að í tilvitnuninni hér að framan: Að það sem áður hafði verið talið innbyggt í manninn eða meðfætt *verður til / birtist* (e. emerges) og þróast í órofa samvirkni manns og heims; og verður – óhjákvæmilega – með öðrum blæ en hjá Descartes og sporgöngumönnum hans. Mannshugurinn hættir að vera „deild“ eða „búr“ í innstu afkimum heilans en verður í staðinn *virknilegur* (e. functional) þáttur í *starfsemi* lífverunnar. Tilkomu hans má fyrst og fremst þakka tungumálinu og viðleitni fólks til að hugsa og skapa merkingu saman:

Frá sjónarhóli Deweys verður merking og mannshugur til samtímis og samhliða í gegnum samvirkni eða virknilega samhæfingu. Mannshugurinn er fyrir honum „heildarkerfi merkinga eins og þær birtast í athöfnum lífveru“ (Dewey, 1925/1981, bls. 230). Mannshugurinn er „viðbótareiginleiki sem lífvera öðlast þegar hún nær að verða þátttakandi í þeim skipulegu víxlverkunum lífvera sem við tengjum við tungumál og samskipti“ (bls. 198). (Garrison, 2001, bls. 292–293).

Stóra dýrabókin

Yngsta barnabarnið mitt er eins árs gamall strákur. Okkur finnst voða gaman að skoða saman bókina *Stóra dýrabókin mín*. Nýlega var strákurinn í heimsókn hjá okkur (afa og ömmu). Við vorum staddir í stofunni og ég segi við strák: „Kári, eigum við að lesa *Stóru dýrabókina*?“ Mér til nokkurrar furðu tekur strákur strax á rás inn ganginn og inn í barnaherbergi og kemur að vörmu spori með bókina í fanginu, hróðugur á svip sýnist mér, eðlilega því *Stóra dýrabókin* er (eins og heiti hennar gefur til kynna) stór og þung fyrir barn á þessum aldri.

Ég fór að hugsa um þetta atvik þegar ég las orð Garrisons hér að framan um merkingar og huga sem verða til samtímis í gegnum samvirkni eða „transactional functional coordination“ eins og Garrison orðar það og tilvísun hans í Dewey, þar sem segir að mannshugur sé „viðbótareiginleiki sem lífvera öðlast þegar hún kemst á það stig að geta átt samskipti við aðrar lífverur gegnum eða með tilstilli tungumálsins“. Atburðurinn „Ég, Kári og *Stóra dýrabókin mín*“ er, frá sjónarhóli Deweys, dæmi um

samvirkni eða *virknilega samhæfingu* (e. functional coordination). Þegar ég spyr Kára „eigum við að lesa *Stóru dýrabókina?*“, er ég að hugsa um framtíðaratburð þar sem við tveir (ég og Kári) sitjum í notalega hægindastólnum og flettum *Stóru dýrabókinni*. Svo virðist sem Kári skilji orð mín á sömu lund og fari strax að hugsa um *Stóru dýrabókina* og um okkur tvo í notalega hægindastólnum að skoða bókina. Dewey tekur til skoðunar ekki ósvipaðan atburð í *Experience and Nature* þar sem aðili A biður aðila B að færa sér hlut sem A bendir á og

B lærir að hreyfingin er bending; hann bregst ekki við hreyfingunni sem slíkri heldur bendingunni sem vísun (e. index) á tiltekinn hlut. Athygli hans [þ.e. B] beinst nú frá hreyfingum A að hlutnum sem A bendir á. ... Hann [B] skynjar hlutinn líkt og hann birtist A ... Eitthvað verður sameiginlegt í að minnsta kosti tveimur mismunandi athafnamiðjum (e. centres of behavior [action]). Að skilja er að búast við einhverju saman ... [Það er] samvirkni þar sem báðir eiga hlut að máli“. (Dewey, 1981, bls. 140–141 ; tilvísun hjá Garrison, 2001, bls. 293; þýðing höfundar)

Kári skynjar ekki bara einhver (ó)hljóð þegar ég spyr „eigum við að lesa *Stóru dýrabókina?*“. Hann skynjar hljóðin sem ég gef frá mér sem vísun á tiltekinn hlut og framtíðaratburð; ég og hann að skoða bókina. Sú staðreynd að hann rýkur af stað í áttina að barnaherberginu (þar sem bókin er) er skýr vísibending um samvirkni tveggja athafnamiðja. Við tveir virðumst leggja sama eða svipaðan skilning í segðina „eigum við að lesa *Stóru dýrabókina?*“. „Að skilja er að búast við einhverju saman ... [Það er] samvirkni þar sem báðir eiga hlut að máli“, segir Dewey. Mér finnst orð hans eiga við um mig og Kára. Við skildum hvor annan og horfðum til sameiginlegs atburðar.

Þótt ungur sé og orðfár er Kári byrjaður að eiga samskipti við samferðafólk sitt. Þá er mikils að vænta, ef marka má Dewey, því af samskiptum þróast hlutir eins og tungumál, hugur, vitund, hugsun, merking og dómgreind, „allt sem prýða má einn mann“ eins og segir í *Vísun Vatnsenda-Rósu*.

Samvirkni

Ein besta útlistun á samvirknihugtakinu sem ég hef lesið hingað til er að finna í grein eftir Jim Garrison sem birtist í *Mind, Culture and Activity* árið 2001 undir fyrirsögninni *An Introduction to Dewey's Theory of Functional "Trans-Action": An Alternative Paradigm for Activity Theory*. Vert er að benda á að Garrison setur lýsingarorðið functional fyrir framan nafnorðið trans-action. Þetta orðalag beinir athyglinni að þeirri mikilvægu staðreynd að Dewey skoðar manninn umfram allt sem lífveru. Við fyrstu athugun kann okkur að virðast að lífvera, hvort sem um er að ræða einfrumung eða fjölfrumung á borð við manninn, sé greinilega afmörkuð heild; að strúktúrar á borð við frumuhimnuna (í tilviki einfrumunga) eða slímhimnur/hörund (í okkar tilviki) skilji að eða afmarki lífveruna frá umhverfi hennar. Ekki er þó allt sem sýnist og annað uppi á teningnum ef við skoðum tengsl lífveru og umhverfis í *virknilegu* eða *starfslegu* ljósi. Efniseindir af ýmsu tagi, til dæmis súrefni, fæðusameindir og vatn, flæða linnulaust í gegnum þessar himnur. Með öðrum orðum, lífveran og umhverfi hennar eru virknilega séð órofa heild. Þess ber að gæta að orðið umhverfi (e. environment) í fræðum Dewey hefur þrengri merkingu en við erum vön, nær aðeins til þess hluta „heimsins“ sem lífveran er háð fyrir starfsemi sína. Gáum líka að því að við erum ekki bara að tala um hið efnislega og líffræðilega umhverfi. Þegar kemur að mannum skiptir hið félagslega og menningarlega umhverfi ekki síður máli. Maðurinn er ekki einasta náttúruvera heldur líka félagsvera og menningarvera. Garrison (2001, bls. 292) hnykkir á þessu:

Ef lífið er samvirkni lífveru og umhverfis þá er vitsmunalífið (líkami-hugur) samvirkni hugar og hins menningarlega umhverfis.

Ávöxturinn af samvirkni lífveru við efnislegt og líffræðilegt umhverfi sitt birtist til að mynda í formi líffæra og líffærakerfa (á fósturstigi) og í stöðugu viðhaldi og endurnýjun á þessum líffærum og líffærakerfum lífið á enda. Ávöxturinn af samvirkni mannsins við félagslegt og menningarlegt umhverfi sitt birtist okkur sem mannlegir þættir á borð við tungutak, hugsun, viðhorf og dómgreind. Þar gegna samskipti manna í millum lykilhlutverki. Samskipti eru, frá þessum bæjardýrum séð (þ.e.

sem samvirkni) miklu dýpri og umfangsmeiri starfsemi en einber orðaskipti. Þau eru *félagsleg og starfsleg samvirkni* þar sem þátttakendur laga hugsanir sínar og viðhorf hver að öðrum og skapa um leið *sameiginlega* veröld eða samheim (e. intersubjective world). Biesta og Burbules (2003) lýsa þessu með eftirfarandi orðum:

Því má halda fram með góðum rökum að samvirknihugtakið beini athyglinni að einstaklingnum sem smíðar sjálfur sinn eigin heim. ... Við lifum jú hvert og eitt í eigin heimi, heimi sem hefur sérstaka merkingu fyrir okkur. Dewey taldi hins vegar að þegar einstaklingar starfa saman til að ná sameiginlegum markmiðum neyðist þeir til að samstillja og samhæfa hugsanir sínar, viðhorf og starfshætti. Þetta ferli, segir Dewey, umbreytir heimnum einstaklinganna sem hlut eiga að máli. Ekki svo að skilja að heimar þeirra verði allir eins heldur hitt að hlutaðeigandi skapa með samvirkni sinni nýjan og sameiginlegan (e. intersubjective) heim. Þeir skapa, með öðrum orðum „eitthvað sameiginlegt“ (e. something in common) – og þetta gaf Dewey tilefni til að nota orðið „samskipti“ (e. communication) fyrir þetta ferli. Samskipti frá þessum bæjardyrum séð snúast ekki um upplýsingafærslu frá einum hug til annars heldur praktíska samhæfingu og endurgerð athafnamynstra þátttakenda sem leiðir til þess að sameiginlegur heimur eða samheimur (e. intersubjective world) verður til. (loc. 264–272)

Til fundar við Einstein og Bohr

Eins og ég gat um í upphafi þessarar greinar notar Dewey orðið „transaction“ lítið sem ekkert í fræðilegum skrifum sínum fyrr en undir lok ævi sinnar og þá helst í bókinni *Knowing and the Known* sem hann skrifaði eins og fyrr segir með Arthur F. Bentley og kom út árið 1949, þremur árum áður en Dewey lést. Þar greina þeir á milli þriggja athafnaforma:

Self-action: Where things are viewed as acting under their own powers.

Inter-action: Where thing is balanced against thing in causal interconnection.

Trans-action: Where systems of description and naming are employed to deal with aspects and phases of action, without final attribution to “elements” or other presumptively detachable or independent “entities,” “essences,” or “realities,” and without isolation of presumptively detachable “relations” from such detachable “elements”. (bls. 132–133)

Athygli vekur að Dewey og Bentley breyta um orðalag þegar kemur að samvirknihugtakinu. Í skilgreiningunum á self-action og inter-action tala þeir um „hluti“ (thing(s)) en þegar kemur að trans-action boða þeir „lýsingar- og nafnakerfi“ (systems of descriptions and naming) sem er notað til að greina athöfn (e. action) án þess að ganga út frá hugmyndinni um „frumeiningar“ og tengsl þeirra. Það sem vakir undir í þessari skilgreiningu á samvirknihugtakinu, sýnist mér, er þörfin til að losa sig endanlega úr viðjum Descartes og Newtons og innleiða nýja orðræðu (e. vocabulary) sem byggir annars vegar á þróunarkenningu Darwins en hins vegar kenningum nútíma eðlisfræði þar sem tími og rúm eru hlutar af gangverki tilverunnar frekar en umgjörð utan um hana. Newton, segja þeir

... leit á heiminn sem ferli þar sem „einfaldir kraftar verka milli óbreytanlegra agna“. Með lokuðu kerfi af þessari gerð hefur víxlverkunarhugmyndin fullkomnast. En þetta er dýru verði keypt. Lítið er á rúm og tíma sem algildan, fastan eða formlegan ramma (e. framework) utan um náttúruferlin en ekki sem hluta af þeim. (bls. 134; þýðing höfundar)

Einstein, aftur á móti, „dró rými og tíma inn í atburði sem voru til skoðunar“ og „skapaði sviðsmynd þar sem ögnin sjálf (e. the particle itself) tengist rými og tíma órofa böndum,“ segja þeir félagar og bæta við:

Þessi skref voru öll í góðu samræmi við samvirknihugmyndina: að sjá saman, þegar rannsókn krefst þess, það sem áður hafði verið séð sem aðskilið og óháð hvert öðru (e. seen in separations and held severally apart). Þau færa okkur það sem þarf til að brjóta gömul virki; það sem þarf þegar tímabært er að innleiða ný kerfi. (bls. 134–135)

Tími til kominn, segja þeir, til að brjóta niður gömul virki – og horfa um leið vonaraugum til hinnar nýju eðlisfræði en slá þó um leið þann varnagla að hinn nýi grunnur sé enn í mótun, „hefur ekki

verið fullmótaður“ eins og þeir orða það (bls. 135). Til að gefa lesandanum nasasjón af þessum nýja verðandi grunni eða nýju orðræðu draga þeir fram nokkrar setningar úr bókinni *Foundations of Physics* eftir Philip Frank, meðal annars þessa:

Strangt tiltekið er ögn í sjálfri sér án lýsingar á öllum tækjabúnaðinum ekki efnislegur veruleiki.

Setningin vísar til frægra tilrauna Niels Bohrs með ljós. Tilefnið var langvarandi deilur eðlisfræðinga um eðli ljóss, hvort það væri agnir eða bylgjur. Eins og setningin úr bók Franks gefur til kynna, komst Bohr að þeirri niðurstöðu að ekki væri hægt að segja til um hvað ljós væri í raun og veru. Stundum birtist það athugandanum sem agnir og stundum sem bylgjur og færi það eftir tækjabúnaðinum: Notuðu menn tækjabúnað A birtist ljós sem agnir en notuðu menn tækjabúnað B birtist ljós sem bylgjur. Þessi niðurstaða Bohrs vakti að vonum athygli en líka vantrú vegna þess að hún stangaðist á við þá grundvallarsýn og ríkjandi viðhorf vísinda að heimurinn þarna úti væri „eins og hann er“ og óháður rannsakandanum og tækjum hans og að verkefni vísindanna væri að komast að því hvernig hann væri í raun og veru. Þá yrðu menn líka að gæta *blutlægni*, sjá til þess að hvorki þeir sjálfir né tækin sem þeir nota hrófluðu við eða „menguðu“ viðfangsefnið. Bohr leit málið öðrum augum og taldi á grundvelli athugana sinna að ekki væri hægt að skilja á milli athugandans og tækja hans annars vegar og þess sem er athugað hins vegar. Þetta væri ein órofa heild. Það sem birtist athugandanum er ekki „hluturinn-í-sjálfum-sér“ heldur aðstæðubundið *fyrirbæri* (e. phenomenon) sem er afrakstur af samspili manns og heims (Barad, 2007).

Skiljanlega hlaut hugmynd Bohrs misjafnar undirtektir enda byltingarkennd. Hún féll ekki í kramið hjá vísindamönnum og heimspekingum sem voru enn í viðjum Descartes en hugnaðist þeim sem vildu losna úr þessum viðjum, til dæmis Dewey og Bentley sem fannst hún samræmast vel samvirknihugmyndinni: Rannsakandinn og tæki hans, annars vegar og það sem er til athugunar hins vegar eru *samverkandi heild*.

Einstein var frekar íhaldssamur og jafnvel hallur undir einvirknihugtakið að mati Dewey og Bentley, sem lýsa honum sem „einvirkni-sinna“ (e. self-actional) og „fanga ríkjandi hefða“ (e. traditionally constrained). Bohr, aftur á móti, segja þeir

virðist hafa miklu frjálsslegra viðhorf gagnvart heiminum, viðhorf sem markast af því að litið er á manninn sem virkan þátttakanda í heiminum frekar en óvirkan áhorfanda sem er bundinn fast mótuðum kennisetningum. (bls. 135)

Og þeir gera þessa „frjálsu heimsskoðun“ Bohrs, með manninn sem virkan þátttakanda, að sinni skoðun:

Við lýsum yfir rétti okkar til að sjá saman það sem er mikilvægt að sjá saman, og líka að sjá sem aðskilið það sem er mikilvægt að sjá sem aðskilið ... og við erum þess áskynja að nýleg saga eðlisfræðinnar styður okkur eindregið að halda fram þessum rétti. (bls. 135)

Sú tilverusýn sem Dewey og Bentley gera drög að í *Knowing and the Known* minnir um margt á þá mynd sem skammtafræðingurinn Karen Barad dregur upp í bók sinni *Meeting the Universe Halfway*. Þetta er engin tilviljun vegna þess að Barad byggir líka á hugmyndum Bohrs. Lykilhugtak í kenningum hennar er hugtakið „intra-action“ sem líkist hugtakinu samvirkni (e. trans-action) enda þróað í andstöðu við víxlvirkni (e. inter-action) hugtakið:

Hugtakið intra-aksjón (andstætt inter-aksjón hugtakinu sem gerir ráð fyrir tilvist óháðra einda eða agna) felur í sér algerlega nýja hugsun. (Barad, 2007, loc. 3078)

Líkt og samvirknihugtakið hjá Dewey og Bentley gegnir intra-aksjón hugtakið lykilhlutverki í þeirri tilverusýn sem Barad dregur upp. Líkt og Bohr hafnar hún þeirri newtonsku sýn að heimurinn sé í grunninn óháðar agnir (e. particles, entities, relata) en teflir í staðinn fram þeirri sýn (líkt og Bohr) að heiminn beri frekar að skoða sem *fyrirbæri* (e. phenomena): „hin verufræðilega undirstöðueining er ekki óháðir hlutir með ákveðna eiginleika heldur fyrirbæri“ (loc. 3078). En, *nota bene*, fyrirbæri er ekki „hlutur-í-sjálfum-sér“ heldur sérstök intra-aksjón (eða, ef vill, samvirkni) „hlutarins“ sem

er til skoðunar og „mælingaraðila“ (e. measuring agencies), þ.e. athugandans og tækja hans. Þessi verufræðilega sýn, bætir Barad við, er ekki aðeins í samræmi við hugmyndir Bohrs, hún „samræmist líka nýlegum tilraunum og fræðilegri þróun innan skammtafræðinnar“ (loc. 2843).

Ef orðið „er“ hæfir newtonskri sýn á veruleikann þá hæfa orðin „verða“ og „verðandi“ þeirri sviðsmynd sem Bohr, Barad og Dewey leggja drög að. Í newtonskum heimi er allt niðurneglt og frágengið í formi óháðra agna og lögmála og þar stendur maðurinn (rannsakandinn) utan sviðsins, í sérstakri „deild“ (mannshuganum); skoðar heiminn þarna úti sem hlutlægan og frágenginn og freistar þess að finna út hvernig hann sé í raun og veru. Heimur Bohrs, Barad og Dewey er með allt öðrum hætti. Í honum er engar óháðar agnir og fátt ef nokkuð niðurneglt og frágengið af þeirri einföldu ástæðu að heimurinn er *sifellð verðandi*, ægiflókin atburðarás þar sem allt er breytingum undirorpið og ólíkustu „hlutir“ *verða til* eða *birast* í gegnum „trans-aksjónir“ (Dewey) eða „intra-aksjónir“ (Barad), til dæmis ný efni gegnum efnahvörf og „nýjar manneskjur“ gegnum samskipti við annað fólk. Þarna er maðurinn (rannsakandinn) ekki lengur „utan hringsins“ heldur innan hans, hluti af náttúrunni en líka hluti af menningunni, því þetta tvennt, náttúran og menningin, tengist órofa böndum. Í þessu felst að rannsókn er ekki lengur skoðun „að utan“ heldur *inngríp* (e. intervention), eða, ef vill, *þátttaka*. Með öðrum orðum, rannsókn í samvirkniheimspeki Deweys er óhjákvæmilega þátttökurannsókn.

Eftirmáli

Eins og ég greini frá í formála þessarar greinar var tilefni hennar nokkrar nýlegar bækur um Dewey þar sem höfundar freista þess að endurskoða eða skerpa á verkhyggju hans með tilliti til samtímans. Hér á ég sérstaklega við *John Dewey: Science for a Changing World eftir Svend Brinkmann* (2017), *Pragmatism and Educational Research eftir Gert Biesta og Nicholas C. Burbules* (2003) og *John Dewey's Philosophy of Education: An Introduction and Recontextualization for our Times* eftir Jim Garrison, Stefan Neubert og Kersten Reich (2012). Í þessum bókum er lögð rík áhersla á hugtakið transaction eða samvirkni eins og ég kalla það; ekki að ósekju því það er, að mati höfunda þessara bóka, lykilhugtak í heimspeki Deweys. Þetta vakti athygli mína og ég ákvað að freista þess að gera þessu hugtaki nokkur skil. Hvort þetta hefur gengið eftir veit ég ekki en ég vona þó að lesandinn sé einhvers vísari. Samvirknihugtak Deweys er snúið, teygir anga sína víða, jafnvel til afstæðiskenningar Einsteins og skammtafræði Bohrs. Brinkmann (2017) getur þess í bók sinni um Dewey að menn lesi Dewey ólíkum augum. Þetta á til dæmis við um nýverkhyggjusinnana Richard Rorty og Hilary Putnam. Báðir líta þeir svo á að Dewey hafi verið langt á undan sinni samtíð en greinir á um hverju eða hverjum hann hafi verið á undan. Rorty sem hefur átt drjúgan þátt í að endurvekja áhuga manna á verkum Deweys lítur á hann sem póstmóðernista sem „bíður við endann á götunni sem Michel Foucault og Gilles Deleuze mynduðust við að troða“ (Brinkmann, 2017, bls. 5). Putnam, segir Brinkmann (2017, bls. 8), lítur hins vegar á Dewey sem boðbera eða upphafsmann „þriðju upplýsingarinnar“ og er þá að meina að sú fyrsta hafi verið í boði grísku heimspekinganna Sókratesar, Platons og Aristótelesar en önnur í boði Galileó, Newtons og Descartes. Brinkmann (2017) hallast að Putnam og ég hallast í sömu átt, finnst eftir að hafa kynnt mér *Knowing and the Known* og fylgt Dewey og Bentley þar sem þeir fara til fundar við Einstein og Bohr að við gætum verið við upphaf þriðju upplýsingarinnar. Alltént finnst mér löngu tímabært að rífa sig úr viðjum Descartes og sporgöngumanna hans, hætta að hugsa um heiminn sem tvær „deildir“ og manninn sem einangrad fyrirbæri í annarri þeirra og áhorfanda að heiminum þarna úti; temja sér í staðinn að hugsa um heiminn sem eina heild og manninn sem lífveru sem nærast og vex af samspili við umhverfi sitt og ræktar mennskuna í gegnum samskipti við annað fólk.

Grein þessari er stefnt í sértil til heiðurs Jóni Torfa Jónassyni 75 ára. Jón hefur, að ég best veit, ætíð verið mikill Dewey-maður. Um það leyti sem ég var að byrja í doktorsnámi haustið 1998 skrifaði ég Jóni bréf og spurði hvort hann vildi vera svo vænn að gerast meðlimur í doktorsnefndinni minni. Hann brást vel við bón minni í rafbréfi skömmu síðar og segir þar í lokin:

Þú veist ugglaut að að breyttu breytanda siglir þú á nýrri bylgju þeirra Bruners og Deweys, Rousseau og Piaget og ættir að lesa fyrstu kaflana í Dewey, *Experience and Education*. Við lásum þá bók í Kenningum um uppeldis- og menntunarfræði hér og mér finnst hún alltaf jafn góð áminning.

Ég varð við tilmælum Jóns og sé ekki eftir því. *Experience and Education* kveikti með mér neista sem magnaðist í þeim mæli að ég ákvað að taka viðhorf mín til menntunar og skólustarfs til endurskoðunar í væntanlegri doktorsritgerð og hafa þá verkhyggju að leiðarljósi, nokkuð sem lesa má úr heiti ritgerðarinnar: *Teacher Learning and Language. A Pragmatic Self-Study* (Hafþór Guðjónsson, 2002b). Ritgerðina varði ég árið 2002. Allar götur síðan hefur Dewey staðið mér nærri og aldrei sem nú þegar mér gafst tækifæri til að skrifa þessa grein og taka verkhyggju Deweys til nánari skoðunar. Eftir þá skoðun er ég sannfærðari en nokkru sinni fyrr að heimspeki hans á brýnt erindi við okkur. Heimspeki Deweys er heimspeki breytinga en líka heimspeki vonar, heimspeki sem kallar okkur til athafna og þátttöku og samstarfs um leið og hún styrkir okkur í þeirri trú að reynsla okkar, hvers og eins, skipti máli.

The transaction concept in Dewey's philosophy

This article addresses the transaction concept in John Dewey's philosophy. The term itself is not prominent in Dewey's works. Indeed, it is not theorized substantially until 1949 with the publication of *Knowing and the Known* which Dewey wrote in cooperation with Arthur F. Bentley. From that account, one is justified to claim that transaction is a key concept in Dewey's thinking to the degree that one may speak of his philosophy as transactional. Grappling with this concept, I visit *Knowing and the Known* but also some recent books written by Dewey specialists all of whom emphasize the transaction concept and use it to sharpen Dewey's philosophy to make it more relevant to our times. Dewey's philosophy may be thought of as a response and an opposition to Descartes' dualism that divides the world into two "departments": the human mind and the world "out there". Using the notion of transaction, Dewey breaks this distinction so that the human being ceases to be a spectator of the world "out there" and instead becomes a part of and an active participant in the one and only world that is. A new vision of existence emerges.

Key words: Transaction, interaction, self-action, dualism, pragmatism

Um höfund

Hafþór Guðjónsson (hafthor@hi.is) er dósent emeritus. Hann er upphaflega lífefnafræðingur og starfaði sem efnafræðikennari við framhaldsskóla um tveggja áratuga skeið en sneri sér síðar alfarið að kennslu- og menntunarfræðum og lauk doktorsprófi á því sviði frá Háskólanum í Bresku Kólumbíu árið 2002.

About the author

Hafþór Guðjónsson (hafthor@hi.is) is docent emeritus. Originally a biochemist he taught chemistry in a secondary school for two decades but then proceeded to become an expert in the field of education, having finished a doctoral degree in that field from the University of British Columbia in 2002.

Heimildir

- Barad, K. (2007). *Meeting the universe halfway: Quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. Duke University Press.
- Biesta, G. (2010). 'This is my truth, tell me yours'. Deconstructive pragmatism as a philosophy of education. *Educational Philosophy and Theory*, 42(7), 710–727. <https://doi.org/10.1111/j.1469-5812.2008.00422.x>
- Biesta, G. og Burbules, N. C. (2003). *Pragmatism and educational research*. Rowman & Littlefield.
- Brinkmann, S. (2017). *John Dewey. Science for a changing world*. Routledge.
- Descartes, R. (1998). *Discourse on method and mediations on first philosophy* (D. A. Cress þýddi, frumútgáfa 1637). Hackett.
- Dewey, J. (1969–1975). *The early works of John Dewey 1882–1898* (J. A. Boydston ritstjóri, bindi I–V). Southern Illinois University Press.
- Dewey, J. (1976–1983). *The middle works of John Dewey 1899–1924* (J. A. Boydston ritstjóri, bindi I–XV). Southern Illinois University Press.
- Dewey, J. (1981). Experience and nature. Í J. A. Boydston (ritstjóri), *John Dewey: The later works* (1. bindi, bls. 1–409, frumútgáfa 1925). Southern Illinois University Press.
- Dewey, J. (1981–1990). *The later works of John Dewey 1925–1953* (J. A. Boydston ritstjóri, bindi I–XVII). Southern Illinois University Press.
- Dewey, J. (2016). *The influence of Darwin in philosophy*. *Diacronia* 3, A48 (frumútgáfa 1910). <https://doi.org/10.17684/i3A48en>
- Dewey, J. og Bentley, A. (1999). Knowing and the known. Í R. Handy og E. C. Harwood Useful procedures of inquiry (bls. 97–212, frumútgáfa 1949). *American Institute for Economic Research*. <https://www.aier.org/wp-content/uploads/2015/08/UP73.pdf>
- Garrison, J. (2001). An introduction to Dewey's theory of functional "trans-action": An alternative paradigm for activity theory. *Mind, Culture, and Activity*, 8(4), 275–296. https://doi.org/10.1207/S15327884MCA0804_02
- Garrison, J., Neubert, S. og Reich, K. (2012). *John Dewey's philosophy of education*. Palgrave Macmillan.
- Gunnar Ragnarsson. (2000). *Um John Dewey. Í Hugsun og menntun* (bls. 13–37). Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands
- Hafþór Guðjónsson. (2002a). Hvert stefnir? Hvað fór úrskeiðis? Hugleiðing um þekkingu og skólastarf. *Netla – Vef tímarit um uppeldi og menntun*. <https://netla.hi.is/arsrit-2002/>
- Hafþór Guðjónsson. (2002b). *Teacher learning and language. A pragmatic self-study* [doktorsritgerð]. University of British Columbia, Kanada.
- James, W. (1997). *What pragmatism means* (frumútgáfa 1906). <https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/us/james.htm>
- Kenny, A. (1997). Descartes fyrir byrjendur (Gunnar Ragnarsson þýddi, frumútgáfa 1987). *Hugur*, 9, 29–35.
- Ólafur Páll Jónsson. (2010). Hugsun, reynsla og lýðræði. Í Jóhanna Einarsdóttir og Ólafur Páll Jónsson (ritstjórar), *John Dewey í hugsun og verki: Menntun, reynsla og lýðræði* (bls. 13–41). Háskólaútgáfan.
- Peirce, C. S. (1955). *Philosophical writings*. Dover.
- Rorty, R. (1999). *Philosophy and social hope*. Penguin Books.
- Shotter, J. (2016). *Speaking, actually: Towards a new 'fluid' common-sense understanding of relational becomings*. Everything is Connected Press.

Hafþór Guðjónsson. (2022)

Hugtakið samvirkni í heimspeki Deweys.

Netla – Vef tímarit um uppeldi og menntun: Sérítt 2022 – Framtíð og tilgangur menntunar: Sérítt til heiðurs Jóni Torfa Jónassyni, prófessors emeritus

Sótt af http://netla.hi.is/serrit/2022/heidurs_jon_torfa/20.pdf

DOI: <https://doi.org/10.24270/serritnetla.2022.90>